

УДК 159.923.2 : 572.025–053.6

КАЛЮЖНА Юлія Іванівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ У ПІДЛІТКІВ

У статті розглядається проблема підготовки учнів підліткового віку до здійснення свідомого професійного вибору на основі врахування комплексу їхніх пізнавальних інтересів. Аналізується процес професійного самовизначення школярів у контексті вікового розвитку їхньої особистості. Окреслюються шляхи формування професійних інтересів підлітків інтерактивними засобами організації профорієнтаційних заходів та викладання основ психології.

Ключові слова: *професійне самовизначення, пізнавальна мотивація, професійний інтерес, професійні схильності, інтерактивні засоби навчання.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку нашої країни передбачає підготовку школярів до такого вибору майбутньої професії, який забезпечував би оптимальне поєднання суспільних інтересів із основними мотивами поведінки учнів та психологічними особливостями, характерними для певної вікової категорії: провідної діяльності, особистісних новоутворень та перспектив подальшого розвитку. Цим обумовлюється таке формування майбутнього професіонала, яке спонукає не лише до виконавської діяльності, а й до активного перетворення професійного середовища та власної особистості, прагнення до самостійної організації робочого процесу, досягнення досконалих та оригінальних його результатів.

Проте у цьому складному процесі вирізняється кілька суттєвих проблем.

По-перше, завдання забезпечення свідомого вибору майбутнього професійного шляху, зазвичай, спирається на організацію профорієнтаційних заходів переважно пояснювального характеру. Вочевидь, такий підхід передбачає, передусім, забезпечення школярів інформацією щодо змісту та

специфіки майбутньої професії та вимог, які стосуються особистісних якостей та здібностей у ході спеціально організованих бесід, лекцій, зустрічей із представниками професій, екскурсій, тощо. Проте такі заходи спричиняють вплив переважно на когнітивну сферу школярів, розвиваючи «знані», а не дієві мотиви професійного вибору. Учні добре розуміють зміст інформації про майбутню професію, але далеко не завжди послуговуються нею при реальному виборі свого фаху, оскільки не включені до активної діяльності щодо її практичного освоєння та позитивних переживань, пов'язаних з цим. Тому розбіжності між знаннями профорієнтаційного змісту та реальними діями школярів значною мірою обумовлюються самою організацією їхнього психологічного супроводу на шляху професійного самовизначення.

По-друге, у психолого-педагогічній літературі, яка стосується підготовки школярів до професійної діяльності, зазвичай підкреслюється, що для формування мотивації обрання майбутнього фаху необхідно максимально пов'язувати навчальний матеріал зі специфікою майбутньої практичної діяльності. При цьому ігнорується широкий спектр пізнавальних інтересів, які, на перший погляд, лежать поза сферою професійних мотивів. Проте маючи досить суттєве значення для особистісного розвитку у підлітковому віці, вони можуть сприяти і формуванню професійних інтересів. Адже на них можна спиратися, розробляючи матеріал для занять з основ психології, бесід, дискусій, рольових ігор, тощо з метою посилення прагнення здійснити реальний професійний вибір.

Аналіз основних досліджень та публікацій. У психолого-педагогічній літературі процес професійного самовизначення розглядається в контексті життєвого самовизначення особистості як важливого етапу соціалізації, який полягає у здатності людини до самодетермінації, активності та прагнення зайняти певну позицію всередині координат системи суспільних відносин [1; 10]. Професійне ж самовизначення є аспектом життєвого самовизначення і стосується входження особистості до соціальної та професійної групи, вибору способу життя, майбутньої фахової діяльності. Центром змістовно-процесуальної моделі професійного самовизначення можна

визнати потребу у професійній компетентності, розвиток самосвідомості та систему цінностей, яка детермінує поведінку в цілому [8].

Існує низка досліджень, які стосуються етапів професійного самовизначення учнів та їх реалізації у конкретних діях професійного вибору.

Професійний вибір школяра залежить від розвитку деяких важливих психологічних утворень [5; 6; 8].

Першим із них є професійний інтерес, тобто внутрішній пізнавальний мотив, пов'язаний з освоєнням змісту професійної діяльності. Як правило, він полягає в тенденції до читання літератури, періодики, перегляду кінофільмів та телепередач про специфіку професій та людей праці. Професійні інтереси спостерігаються вже в дошкільному та молодшому шкільному віці, поглиблюються та стабілізуються у підлітків та старшокласників. Варто зазначити, що у молодших школярів професійні інтереси можуть не співвідноситися з усвідомленням власних здібностей, можливостей (наприклад, дівчинка, що не має досконалого музичного слуху, прагне бути співачкою). Зрозуміло, що наявність лише професійного інтересу не може бути запорукою адекватного самовизначення школяра.

Підлітковий вік, що є періодом формування самооціночного процесу, характеризується дедалі чіткішим співвідношенням інтересу до професії та уявлень про власні психологічні і фізичні якості. Включаючись у систему інтенсивних соціальних відносин з однолітками та дорослими, підліток вирізняє свої сильні та слабкі сторони, переваги і недоліки, формулює можливі перспективи професійного вибору. Для цього віку характерними є висловлювання: «Буду філологом, бо мені подобається література», «Хочу бути художником, бо маю високі оцінки з малювання». Таким чином, підлітки виявляють та усвідомлюють власні професійні схильності.

Старший шкільний вік вирізняється тим, що молодь, окрім інтересів та схильностей, прагне перевірити свої можливості або безпосередньо у професійній діяльності (наприклад, допомагаючи батькам у сільгоспроботах) або в умовах, наближених до професійних (наприклад, доглядаючи дошкільників або організуючи їх дозвілля). Таким чином, у

старшокласників формуються професійні наміри, що спираються на практичні спроби молоді у майбутній діяльності у поєднанні з інтересами та нахилами. Це є найважливішим чинником у самовизначенні, бо обумовлює максимально усвідомлений вибір професії.

Таким чином, можна стверджувати, що професійний інтерес є своєрідною основою реалізації вибору майбутнього трудового шляху, забезпечуючи зосередженість на ньому активності особистості, викликаючи бажання ознайомитися з його змістом та у подальшому оволодіти ним на практиці [3; 6]

У школярів також можуть виявлятися типові труднощі при виборі професії. Як зазначає Т.М. Кабаченко, ускладнення у цьому процесі пов'язані з основними етапами професійного самовизначення [5].

Розглянемо деякі з них, які обумовлюються, передусім, недостатньою внутрішньою мотивацією професійного вибору.

На етапі постановки проблеми вибору професії, коли школяр вперше ставить собі питання «Ким бути?», можливі такі помилки:

1) Перекладання проблеми професійного вибору на інших людей (найчастіше – на батьків) є типовим для сімей, у яких застосовуються такі стилі виховання як авторитарний та гіперопіка. Дитина, звикаючи у багатьох випадках підкорятися батькам, вважає, що вони можуть правильно розв'язати і питання обрання професії. Згодом уже опановуючи нав'язану спеціальність, юнак чи дівчина відчують її невідповідність власним нахилам, що приводить до подальших непростих життєвих рішень і змін.

2) Обрання професії може замінюватися вибором престижного навчального закладу. Так, учень, що має схильності до суспільно-історичних дисциплін, може надати перевагу професії юриста перед педагогічними спеціальностями. Проте престижність фаху досить часто залежить від тимчасових суспільно-економічних обставин, а тому варто зважати на перспективу такого вибору.

3) У сім'ях, де професії мають династійний характер, проблема вибору подальшого життєвого шляху може взагалі нівелюватися. При цьому висувається багато аргументів:

обізнаність зі специфікою професії, можливість завжди отримати кваліфіковану допомогу з боку рідних тощо. При цьому і батьки, і сам підліток звертають недостатньо уваги на його здібності та схильності.

На етапі отримання інформації про майбутню професію учнів найчастіше можуть спіткати такі помилки:

1) Отримання інформації з недостовірних джерел (від знайомих, родичів і т.п.). Підліток некритично ставиться до відомостей про майбутню професію саме внаслідок недостатнього професійного інтересу, який забезпечив би активний самостійний пошук джерел ознайомлення з майбутньою трудовою діяльністю. Зрозуміло, що у процесі опанування професії можуть виявитися такі обставини, що приведуть до подальшої зміни сфери зайнятості.

2) Недовіра до достовірної інформації, наявність негативних установок щодо каналів її отримання (преси, телепередач тощо). Підлітки, наприклад, можуть вважати, що ці дані мають тенденційний характер і не відображають життєвих реалій. Досить часто таке ставлення обумовлене випадковими зовнішніми чинниками (наприклад, думками та висловами оточуючих)

3) Недостатнє знання термінології профорієнтаційної літератури (назв професій та спеціальностей, їхнього змісту) також є наслідком недостатньо сформованого інтересу до питань професійного вибору.

На етапі виявлення варіантів професійного шляху молоддю можна вирізнити такі типові помилки:

1) Ототожнення улюбленого шкільного предмету з майбутньою професією. Наприклад, потяг до математики і обрання професії вчителя математики не враховує специфіки саме педагогічної діяльності.

2) Орієнтація при виборі професії на фах авторитетної особистості («Хочу бути економістом як старший брат»).

3) Вибір професії «за компанію» з товаришем є дуже типовим для школярів – підлітків, для яких спілкування з однолітками та взаємодія з ними на основі дружби є відображенням особливостей вікового розвитку.

4) Орієнтація лише на привабливі чи романтичні сторони професії. Як зазначає автор, така помилка базується на поверхових інтересах підлітка.

Ці помилки та ускладнення значною мірою є свідченням недостатньої внутрішньої мотивації професійного вибору, що спонукає підлітків діяти завдяки зовнішнім впливам та обставинам і тому не може бути запорукою вдалого обрання майбутньої фахової діяльності.

Метою статті є дослідження мотивації вибору професії учнями підліткового віку та окресленні шляхів і методичних засобів підготовки їх до цієї діяльності.

Завданням статті є аналіз теоретико-методичних засад розвитку мотивації професійного вибору підлітків шляхом застосування інтерактивних методів освоєння інформації профорієнтаційного змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення особливостей мотивів вибору професії у підлітковому віці нами було досліджено вибірку з 200 підлітків ряду шкіл м. Полтави віком 14-15 років. Методика «Мотиви вибору професійної діяльності» (за Р.В. Овчаровим) дозволила продіагностувати такі блоки мотивів, як внутрішні індивідуально- та соціально-значимі мотиви, а також позитивні та негативні мотиваційні утворення, обумовлені зовнішніми чинниками. Результати засвідчили, що більшість підлітків визнали найважливішою мотивацію професійного вибору внутрішнього соціально-значимого для учнів характеру. Так, 37% досліджуваних вказували на соціальну популярність обраної професії, можливість здійснення керівництва іншими людьми. Внутрішня індивідуально-значима мотивація була визнана найбільш значущою для 30% досліджуваних підлітків і передбачала, передусім, наявність потреби працювати саме у певній галузі, яка відповідає особистісним інтересам, здібностям та схильностям. Досить сильною виявилась і зовнішня позитивна мотивація професійного вибору, яка в 25% опитаних учнів реалізувалася у прагненні до високооплачуваної діяльності та можливості кар'єрного зростання у обраній професійній галузі. Проте слід зазначити, що провідний характер зовнішньої негативної мотивації (наказів, критики, зовнішнього тиску) для

підлітків виявився найменш значущим, виявився лише у 8% досліджуваних осіб і може свідчити про наявність у них загальної тенденції до самореалізації та самоствердження.

Аналіз отриманих даних дозволяє дійти до висновку про необхідність посилення саме внутрішніх індивідуально-значимих мотивів професійного вибору. Зважаючи на те, що їхньою основою є саме сфера інтересів шкільної молоді, ми намагалися дослідити її структуру за допомогою методики, запропонованої В. Хеннігом [4]. Її зміст базується на таких теоретичних засадах:

1. Пізнавальні інтереси до різних галузей знань взаємопов'язані і взаємозалежні.

2. Реалізація особистістю певного інтересу є результатом взаємозв'язків різних пізнавальних інтересів.

3. Розвиток певного інтересу зазвичай супроводжується змінами у всій структурі пізнавальних спонукань.

Методика дослідження складається із 136 тверджень, кожне з яких відображає поєднання інтересів, які належать до різних галузей.

У кожному з запропонованих учням тверджень поєднуються інтереси, які належать до різних галузей знань, котрі можна поєднати у процесі подальшого цілеспрямованого формування професійних інтересів. Наприклад, у виразі «Моральні проблеми у медицині та в інших областях біології» поєднано інтереси до етики та біології, а «Формування характеру і волі за допомогою спорту» – до психології та спортивної діяльності.

Розглянемо можливості застосування взаємозв'язку пізнавальних мотивів на прикладі формування професійних інтересів до фахової діяльності у галузі психології.

Дослідження за методикою В. Хенніга супроводжувалося систематичним спостереженням та опитуванням підлітків.

Отримані результати дозволяють виявити деякі суттєві характеристики структури інтересів шкільної молоді:

Структура інтересів характеризується значною широтою, тобто у переліку обраних учнями інтересів представлено практично всі їх галузі.

Вдалося виявити певний статус інтересу до психологічних знань підлітків у структурі пізнавальних спонукань. Він не займає чільної позиції, але посідає достатньо значуще місце серед інших інтересів молоді і становить 25% від загальної кількості виборів.

Для всього загалу опитаних підлітків найсуттєвішими виявилися взаємозв'язки інтересу до психології з такими галузями, як політика (22% серед опитаних), спорт (18%) та подорожі (16%). Школярів цікавить роль особистості в історії та політичних подіях та психологічні передумови суспільних явищ. Значним є також зацікавлення учнів особливостями життя людей на різних континентах та у різних країнах. Тому їх приваблюють етнопсихологічні дослідження, а також можливості подорожувати з метою вивчення побуту, ментальності і психологічних особливостей представників різних націй та спільнот, основ їхніх національних традицій, обрядів тощо. Особливий інтерес підлітки проявляють до тверджень, що відображають поєднання психології та спорту. Так, майже кожний п'ятий школяр серед опитаних виявив значну зацікавленість розвитком взаєморозуміння між людьми у командних видах спорту, можливостями самовдосконалення та саморегуляції у спортивній діяльності. Такі поєднання інтересів шкільної молоді, безумовно, можуть бути питаннями для обговорення на заняттях та заходах профорієнтаційного характеру.

Окрім цього, вдалося також виявити деякі суттєві відмінності у зв'язках інтересу до психології з іншими пізнавальними інтересами хлопців та дівчат.

Так, у хлопців було виявлено суттєвий інтерес до поєднання психологічних та технічних знань (питань про технічні засоби вимірювання психічних властивостей, організацію пізнавальної діяльності учнів та дорослих з допомогою сучасних технічних засобів, тощо). Тому для активізації інтересу до психологічних знань варто розглядати з підлітками проблеми психологічних характеристик діяльності у системах «Людина–Машина» (наприклад, обговорюючи специфіку роботи школярів та дорослих із комп'ютером) або питання узгодження конструювання технічних новинок з особливостями

пізнавальних процесів чи моторики людини. Окрім цього для сучасних підлітків важливим виявився взаємозв'язок інтересу до психології з економічними знаннями.

Як засвідчили результати опитування, їх цікавлять психологічні передумови ведення успішного бізнесу та здійснення вдалого менеджменту, тощо. Такі питання можуть розглядатися у ході спеціально організованих виховних заходів (тренінгів, рольових ігор, тощо), підсилюючи загальний інтерес до психологічних знань.

Для дівчат суттєвим виявився взаємозв'язок інтересу до психології та моралі. Їх цікавить передусім етичний аспект застосування впливів на особистість, взаємин учителя зі школярами, моральні засади сімейного життя та виховання дітей у родинному середовищі, тощо. Підвищити їхній інтерес до психологічних знань можуть завдання, які передбачають аналіз вчинків чи з огляду на їхню відповідність моральним нормам поведінки. Окрім цього, дівчата набагато виразніше, ніж хлопці, виявляють поєднання інтересів до психології та літератури. Їх приваблює аналіз вчинків літературних героїв, їхніх переживань та характерологічних особливостей. Дівчатам також притаманне поєднання інтересу до психології та кінематографу, оскільки їм імпонує можливість ідентифікації з персонажем фільму і на основі цього – вирізнення його психологічних якостей. Варто зазначити, що школярки цікавляться також питаннями творчості письменників, кінематографістів, акторів. Розкриваючи специфіку такої діяльності, можна значно активізувати їхній інтерес до психологічних знань.

Варто зазначити, що розгляд вищевказаних проблем можливий у ході застосування широкого спектру інтерактивних засобів навчання студентів з урахуванням специфіки тематики матеріалу та профорієнтаційних цілей [2; 7]. Забезпечуючи можливості вільного спілкування та взаємодії у групі, яка виступає своєрідним суб'єктом пізнання, інтерактивні засоби відповідають потребі у спілкуванні підлітків, а тому сприяють освоєнню інформації не лише на рівні теоретичних знань, а і розгляду проблеми професійного вибору з різних точок зору, спонукають шукати універсальні способи її розв'язку, які б були оптимальними для усіх сторін, що беруть участь у обговоренні.

Серед інтерактивних методів навчання, які можуть знайти втілення у профорієнтаційній роботі з підлітками можна, вирізнити, насамперед, метод дискусії, обговорення проблем у вигляді евристичної бесіди, ділові ігри, тощо.

Евристична бесіда – це колективна бесіда як пошук відповіді на проблему. При цьому велике значення має постановка питань викладачем, які адресовані або групі в цілому, або мікрогрупам, утвореним для спільної роботи. Зрозуміло, що профорієнтаційні питання повинні мати не відтворюючий, а пошуковий характер, бути послідовними та відповідати змісту і завданням заняття у цілому. На відміну від евристичної бесіди дискусія передбачає спеціально організовану суперечку, яка має яскраво виражений дидактичний та виховний зміст. Для цього підліткам пропонуються протилежні підходи або точки зору щодо певного явища. Тільки на основі цього можна стимулювати учнів до порівняння таких позицій чи відстоювання їхньої правильності або пошуку хибних сторін.

Метод ділової гри як засіб інтерактивного навчання започаткувався у сфері управління, де він найчастіше використовується для формування професійних якостей керівника. В основі такої роботи лежить моделювання ситуацій. Перед застосуванням цього методу слід передбачити обов'язкову групову роботу учасників, яка б дозволила їм реалізувати себе в різних ролях і цим самим забезпечила б глибоке усвідомлення ситуації професійного вибору.

Усі ці методи використовуються залежно від педагогічних задач і мають не лише навчальну, але і виховну значущість. Активні методи у ході викладання психології створюють своєрідну обстановку для взаємодії викладача та підлітків, спрямовану на розвиток їхньої пізнавальної мотивації та самосвідомості, професійних інтересів та схильностей.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Аналіз проблеми свідчить про важливість застосування інтерактивних методів при організації профорієнтаційних заходів для формування такої пізнавальної мотивації підлітків, яка забезпечує ефективність їхнього професійного зростання. Це дозволяє залучити підлітків до взаємодії у розв'язанні професійно значущих ситуацій, створює умови не лише для

підвищення мисленнєвої активності кожного, а і сприяє формуванню орієнтації учнів на досягнення колективного результату. При цьому слід зважати на те, що активізація мотивації професійного вибору може бути суттєво підвищена завдяки врахуванню інших, уже сформованих інтересів шкільної молоді. Подальший пошук можливостей застосування інтерактивних методів на основі взаємозв'язку таких мотиваційних утворень може стати запорукою підвищення інтересу підлітка до змісту професійної діяльності у певній галузі та усвідомлення необхідності подальшого професійного саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991 – 182 с.
2. Балаев А.А. Активные методы обучения / Анатолий Алексеевич Балаев. – М. : Профиздат, 1996. – 96 с.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб : Питер, 2003. – 512 с.
4. Исследование проблем молодежи в ГДР / [ред.А.В. Северцев]. – М. : Прогресс, 1976. – С. 40–444.
5. Кабаченко Т.И. Психологические трудности и ошибки при выборе профессии / Т.И. Кабаченко // Учителям и родителям о психологии подростка – М. : Высшая школа, 1990. – С. 154–179.
6. Павлютенков Е.М. Формирование мотивов выбора профессии / Е.М. Павлютенков. – К. : Рад.школа, 1980. – 130 с.
7. Пометун О. Інтерактивні методики та система навчання / Олена Пометун. – К. : Шкільний світ, 2007. – 112 с. – (Б – ка « Шк. світу»).
8. Професійне самовизначення старшокласників / [упоряд. Л. Шелестова]. – К : « Шкільний світ», 2006. – 128 с.
9. Психология труда / [Под ред. А.В. Карпова.] – М. : Владос, 2004. – 323 с.
10. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.

Ю.И. Калюжная

**ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ ВЫБОРА
ПРОФЕССИИ У ПОДРОСТКОВ**

В статье рассматривается проблема подготовки учеников подросткового возраста к осуществлению сознательного профессионального выбора с учетом комплекса их познавательных интересов. Анализируется процесс профессионального самоопределения школьников в контексте возрастного развития их личности. Рассматриваются пути формирования профессиональных интересов подростков интерактивными средствами организации профориентационной работы и преподавания основ психологии.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, познавательная мотивация, профессиональный интерес, профессиональные склонности, интерактивные методы обучения.

Y. Kaljuzhna

**THE PECULIARITIES OF THE DEVELOPMENT
OF PROFESSIONAL CHOICE MOTIVATION IN TEENAGERS**

The article deals with the problem of the teenage pupils' effective choice of profession. The notions «life self-determination» and «professional self-determination» are correlated. The role of intrinsic motivation in the process of gaining knowledge about profession as well as in the process of gradual managing of practical skills is underlined. The nature of professional interest as a basic component of professional choice is analyzed. The typical mistakes of pupils' professional choice related to the lack or insufficient development of professional interest are discussed.

The results of empirical study of the specific of professional choice motivation in teenagers are represented. It has been emphasized the necessity of strengthening of intrinsic motivation related to the future profession choice. Moreover the whole sphere of pupils' cognitive motives must be taken into account, which could be the significant factor of professional interest development. The structure of professional interests, evaluated by V. Henning's questionnaire, is analyzed. The significance of involving of pupils' real cognitive interests into the process of realization of optimal professional choice on an example of forming of professional interest in the framework of psychological activity has been shown. The possibilities of application within professional training of interactive means of organization of teens' cognitive activity are grounded.

Key words: professional self-determination, cognitive motivation, professional interest, professional inclinations, interactive methods of teaching.

Надійшла до редакції 3.12.2014 р.